

Tekst 1 Taal is een brug in het denken

(1) Bestaan er stoornissen die specifiek de taal betreffen? Twee voorbeelden worden regelmatig genoemd. De eerste is afasie, een
5 stoornis (of eigenlijk een pakket stoornissen) die zich kan voordoen als mensen bijvoorbeeld een herseninfarct krijgen en daarna niet goed meer kunnen praten. De
10 tweede heet taalontwikkelingsstoornis en lijkt een aangeboren component te hebben.
(2) Maar de vraag is of deze stoornissen nu inderdaad alleen taal
15 betreffen, zeggen Wolfram Hinzen en Martina Wiltschko in een nieuw artikel – het inspirerendste artikel dat ik dit jaar tot nu toe las. Zo’n
denkwijze is gebaseerd op de aanname dat je taal en denken van
20 elkaar kunt scheiden: je hebt eerst een gedachte en die moet je daarna uitdrukken in taal. De gedachte zelf heeft dus een andere vorm, ergens
25 in onze geest. De meeste hedendaagse taalkundige scholen gaan impliciet of expliciet uit van dit idee.
(3) Maar het is eigenlijk maar de vraag of dit klopt. Er zijn allerlei
30 aanwijzingen dat mensen specifieke soorten gedachten hebben die ze eigenlijk alleen in taal kunnen hebben: een gedachte als “ik kom hier morgen nog op terug” bijvoorbeeld,
35 waarin het gaat over iets wat nog niet bestaat, namelijk ‘morgen’, over een handeling die behoorlijk ingewikkeld is als je erover nadenkt
(‘ergens op terugkomen’) en ook
40 over een entiteit waarvan het niet duidelijk is dat dieren of mensen zonder taal die hebben: een ‘ik’.

(Over dit idee van Hinzen schreef ik vorig jaar.)

45 (4) Bovendien hebben zinnen als je ze goed bekijkt de vermoedelijke structuur van gedachten. Er zitten allerlei lagen in een willekeurige zin zoals “Helaas eet Nene alle koekjes
50 op”. Er is een, laten we zeggen, letterlijke betekenis waarin de relatie tussen Nene en de koekjes wordt beschreven, maar daarbovenop zit een niveau waarin deze
55 zin in een bepaalde context moet worden geplaatst – de zin betekent normaliter niet dat Nene alle koekjes van de wereld eet, maar alle koekjes in bijvoorbeeld ons
60 huishouden. Dan is er nog het ‘helaas’ dat uitdrukt hoe de spreker van de zin zich tot deze informatie verhoudt. En helemaal tot slot heeft
65 iedere zin, ook deze, als hij reëel wordt uitgesproken, vaak ook nog een sociale implicatie. Hij kan bijvoorbeeld betekenen dat ik vind dat iemand Nene berispend toe moet spreken, of hij kan een aansporing
70 zijn om naar de winkel te gaan, of hij kan alleen een uitnodiging zijn om mij te troosten in mijn leed.
(5) Al dit soort betekenissen zitten niet alleen vast aan woorden, ze
75 kunnen door talen ook met grammaticale middelen of intonatie worden uitgedrukt. Niet alles kan zo worden uitgedrukt: hoe de koekjes ruiken, kan ik wel proberen in taal
80 te formuleren (“met de geur van de gordel van smaragd”¹⁾), maar een taal heeft nooit een speciale woordvolgorde, of een achtervoegsel, of een stembuiging hiervoor beschikbaar. Zinnen hebben de vorm van
85

bepaalde typen gedachten, en die gedachten kun je alleen met taal uitdrukken, en niet met muziek of een schilderij of het kwispelen van je staart. En dus kun je ze waarschijnlijk ook alleen *hebben* als je taal hebt.

(6) Volgens Hinzen en Wiltchko zijn er twee lagen in taal die we delen met andere diersoorten: de binnenste en de buitenste. De binnenste is het zogeheten ‘categoriseren’. We delen de wereld op in discrete voorwerpen: iets is een koekje of geen koekje. Natuurkundig is het zo simpel niet, de grenzen van iets wat we een koekje noemen, zijn eigenlijk vaag, maar zo vaag kunnen we niet eens denken. Het klinkt een beetje onzinig of zweverig-filosofisch als ik zeg dat het helemaal niet zo duidelijk is wat een koekje is. Terwijl de werkelijkheid, voor zover we weten, wel zo zweverig-filosofisch is. Het is onze geest die alles in hokjes wil stoppen. Die neiging hebben we gemeen met heel veel andere diersoorten (iets is een boom om in te klimmen of niet), maar ze ligt ook ten grondslag aan onze neiging om dingen te benoemen met woorden. Zonder hokjes geen woorden.

(7) Aan de andere kant van het spectrum ligt het sociale gebruik dat we maken van taal: de hele tijd bewegen we elkaar tot allerlei daden, en moeiteloos pikken we dat op. Ik denk dat je geen enkel probleem had om je situaties voor te stellen waarin de koekjeszin inderdaad de luisteraar beweegt tot strafmaatregelen, winkelbezoek of luid gejammer. Zulk sociaal gedrag vinden we onder allerlei andere diersoorten, met name natuurlijk dieren die in groepen leven. Ook

hier kun je weer zeggen dat taal en denken eigenlijk niet zouden kunnen bestaan zonder die sociale laag. De mens is een dier dat sociaal denkt, dat z’n gedachten voortdurend deelt met anderen, dat middels taal andermans hoofd leent om verder te kunnen denken. Zinnen bestaan niet in isolatie – ik kan wel op een papiertje schrijven “Nene heeft helaas alle koekjes opgegeten”, maar iemand die dat papiertje vindt, kan die zin alleen begrijpen als ze er zelf een situatie bij verzint.

(8) Mensen delen dus zowel het categoriseren als de sociale communicatie met (sommige) andere diersoorten, maar wij hebben iets extra’s: een brug die deze twee met elkaar verbindt. Die brug heet taal. Hij voegt bovendien een aantal betekenisdimensies toe die, voor zover bekend, in het denken van dieren niet voorkomen, zoals het verschil tussen een voltooide handeling en een niet-voltooide (“Nene heeft alle koekjes opgegeten” tegenover “Nene at alle koekjes op”) of dat tussen een handeling waaraan een einde zit (de koekjes opeten) tegenover een handeling die in theorie eindeloos door kan gaan (van de koekjes eten).

(9) Er moet dus in de menselijke hersenen iets zijn gebeurd waardoor we verschillende vormen van denken met elkaar konden verbinden en deze bovendien ook nog eens in een vorm konden gieten: de zin. Een vorm waardoor we over onze eigen gedachten kunnen nadenken (“wat heb ik voor obsessie met die koekjes?”) maar waardoor we deze ook met anderen kunnen delen zodat zij hem kunnen nuan-

180 ceren (“nou ja, álle koekjes?”) of
kunnen verbinden met nieuwe in-
formatie (“de suikerpot is ook leeg”)
om aldus tot een nieuwe conclusie
te komen (“Nene is goed bezig”).
185 **(10)** Het bestaan van taal is een
van de raadselachtigste zaken op
deze wereld. Met het werk van
Hinzen en Wiltchko zijn we

volgens mij iets dichterbij gekomen.
190 **(11)** *Full disclosure*.²⁾ Ik ken beide
auteurs, en Wiltchko zelfs al min-
stens dertig jaar, zij het beiden
oppervlakkig. Hun artikel is
gepubliceerd in *Journal of*
195 *Linguistics*, waarvan ik redacteur
ben, al heb ik dit artikel niet
behandeld.

Marc van Oostendorp, Neerlandistiek, 29 april 2022

*Marc van Oostendorp is hoogleraar Nederlands en Academische
Communicatie aan de Radboud Universiteit Nijmegen.
Neerlandistiek is een elektronisch tijdschrift voor de Nederlandse taalkunde,
letterkunde en taalbeheersing.*

noot 1 gordel van smaragd: aanduiding voor Indonesië, ontleend aan de roman *Max Havelaar*
(1860) van Multatuli

noot 2 vertaling: volledige openheid

tekstfragment 1

Over de grenzen van taal ...

(1) Taal is een cruciaal onderdeel van samenwerken tussen mensen binnen organisaties en tussen organisaties. Taal verbindt, maakt van ‘ik’ een ‘wij’, maar begrenst als je elkaar niet verstaat. Dan wordt het snel ‘wij’ versus ‘zij’.

(2) “De grenzen van mijn taal zijn de grenzen van mijn wereld”, is een bekende
5 uitspraak van Ludwig Wittgenstein, de Oostenrijks-Britse taalfilosoof (1889-
1951) die ons denken over de relatie tussen taal en de wereld voorgoed heeft
veranderd en wiens late werk vaak in verband wordt gebracht met het (sociaal)
constructionisme. Deze stroming in de filosofie gaat uit van een werkelijkheid
die wij als mensen zelf vormgeven door betekenis te geven aan onze
10 omgeving: dé waarheid bestaat niet, maar is het product van ons handelen.
Leren is hier dan ook vooral een sociaal proces waarbij kennis en ontwikkeling
tot stand komen door onze interactie met anderen: mensen geven woorden
aan gevoelens en ervaringen, maken hun eigen verhalen en onderhandelen
over betekenissen. Daarmee heeft taal een belangrijke rol in het nadenken
15 over onszelf en hoe we ons onderscheiden van anderen.

*Marlieke van Grinsven en Olivia Kramers, TvOO (Tijdschrift voor
Ontwikkeling in Organisaties), september 2020*